

Monique David-Ménard\*

## Negativno v misli Immanuela Kanta

Kantova filozofija negacije in negativnega šteje običajno za pomemben moment v zgodovini njegove misli, posebej v odnosu do njegove kritike zgolj formalnega pojmovanja logike. Redko pa se ji pripisuje sistematično vlogo v transcendentni in kritični problematiki. Najpogosteje se od njegove filozofije negativnosti obdrži predvsem njegovo kritiko zgolj formalnega značaja načela protislovja. Ta kritika ima privilegirano povezavo z analitičnimi sodbami, saj »najvišje načelo vseh analitičnih sodb«<sup>1</sup> zahteva, da nikoli hkrati ne zatrdimo tako A kot ne-A. V tem primeru je negacija logični operator, ki uravnava relacijo med nekompatibilnimi propozicijami. »V analitični sodbi ostanem pri danem pojmu, da bi ugotovil kaj o njem. Če je sodba trdilna, temu pojmu le pripišem tisto, kar je bilo že mišljeno v njem; če je nikalna, iz njega le izključim njegovo nasprotje.«<sup>2</sup>

Toda to načelo za analitične sodbe ne more samo od sebe ponuditi pravilo *a priori* za sintetične sodbe, tiste sodbe, ki so edino sredstvo, s pomočjo katerega lahko predmet zajamemo v spoznanju. Spoznati ali »dati predmet«<sup>3</sup> zahteva povezavo med sintezo razuma in danostjo zorov, in sicer na takšen način, pravi Kant, da moramo »seči ven preko danega pojma«<sup>4</sup>, da bi kaj spoznali. Drugi bralci *Kritike čistega uma*, kot na primer J. N. Findlay, mimogrede opažajo Kantovo razlikovanje med protislovjem in vzajemno omejitvijo dveh pojmov iz vidika njihovega razumevanja. Toda po Findlayu to ne zadostuje za sistematično teorijo negativnega. Findlay opazi, da Kant razlikuje med dvema vrstama negacije: »takšne, ki preprosto odpravi ali eliminira miselno določilo, in takšne, ki vzpostavi nejasno 'neskončno' referenco na vse druge, ne-odpravljene možnosti. (Duša, na primer, pripada neskončnemu razredu-preostanku ne-smrtnih reči.)«<sup>5</sup> Toda Findlay, ki

89

<sup>1</sup> Cf. A150/B189 – A153/B193 in slov. prevod Immanuel Kant: »Kritika čistega uma 2/4«, prev. Zdravko Kobe, *Problemi* (1–2/2007), str.18–20.

<sup>2</sup> A154/B193; *ibid.*, str. 20.

<sup>3</sup> Cf. A156/B195; *ibid.*, str. 21.

<sup>4</sup> A155/B194; *Ibid.*, str. 20.

<sup>5</sup> Cf. J. N. Findlay, *Kant and the Transcendental Object*, Clarendon Press, Oxford 1981.

se tu sklicuje na nedoločne sodbe splošne logike, ne poveže negacije v nedoločni sodbi s transcendentalnim pojmom realne zoperstavljenosti. Kljub temu pa toži nad dejstvom, da Kant v *Kritiki čistega uma* ni razvil teorije negacije. Kot večina avtorjev, še posebej kot Gilles Deleuze v *Différence et répétition* [*Razlika in ponovitev*], Findlay Kantov pojem realne zoperstavljenosti razume kot anticipacijo heglavskega pojma protislovja.

Za razliko od tega bi rada pokazala, da v *Kritiki čistega uma* dejansko obstaja doktrina negacije oz., v množini, doktrina *negacij*. Pokazala bom, da bo znotraj kategorije kvalitete negacija ponovila to, kar je Kant prvič razvil leta 1763 kot realno zoperstavljenost. Čeprav je negacija razločena od nedoločne sodbe, je kljub temu povezana z njo. V predavanjih o logiki, ki jih je imel Kant znova in znova (jih revidiral in so bila posthumno objavljena), nedoločna sodba definira negacijo nasploh oz. to, čemur pravimo tudi formalna logika. Z drugimi besedami, imenovati duše za »ne-smrtne« ne pomeni, da smo zunaj čistega pojma; preprosto prikaže, kako logični razum določa mejo med pojmom in tem, kar v pojem ni vključeno. Druga kategorija, kategorija kvalitete, pa določi stopnjo realnosti predmeta.

Najpomembnejše pa je dejstvo, da je realna zoperstavljenost – na katero se je Kant po letu 1763 redno skliceval kot na »realno opozicijo« – najboljši način za razvitje kantovske teorije negacije v transcendentalnem smislu. V svoji tabeli kategorij Kant reafirmira pomembnost negativnih velikosti, ki razložijo relacijo med tremi kategorijami kvalitete, ki so: realnost (*Realität*), negacija (*Negation*), limitacija (*Limitation*). Razum predmet določi kot realen, šele ko ima zor neko stopnjo intenzivnosti. To še vedno drži, tudi ko zoperstavljenost med silami ali občutki rezultira v odpravi vsakega merljivega učinka njihove kombinacije. Od leta 1781 je transcendentalna vrednost realne zoperstavljenosti (*realer Widerstreit*) potrjena na dva načina: ne le skozi razlikovanje od protislovja (*Widerspruch*), kot že leta 1763, ampak tudi skozi razlikovanje od dialektične zoperstavljenosti (*dialektischer Widerstreit*), ki jo obravnava transcendentalna dialektika, ki prikaže, kako argumenti mišljenja [*raisonnements*] čistega uma proizvajajo iluzijo realnosti sveta. Transcendentalna analitika pokaže, kako se oblikuje spoznanje o predmetih, ki jim imamo lahko upravičeno za realne. Nasprotno pa transcendentalna dialektika pokaže pogoje, v katerih misel ne uspe konstituirati realnosti predmetov, ki jih misli – posebej v svojem mišljenju, ki zadeva svet. V veliki meri o razlikovanju odloča način rabe negacije. Skozi primerjavo med tema rabama – med

realno in dialektično zoperstavljenostjo – lahko razumemo, kako je raba negacije bistvena komponenta realnosti narave. Še več, Kant v poglavju o antinomiji čistega uma potrdi, da študij dialektične zoperstavljenosti priskrbi »posredni dokaz« transcendentalne idealnosti prostora in časa, ki bi postal zanimiv, »če po naključju« (A502/B530) neposredni dokaz, ki ga priskrbi analitika, ne bi bil zadosten.

Posledično tako transcendentalno bogastvo realne zoperstavljenosti kot transcendentalno analitiko razumemo bolje, če ju primerjamo z dialektično zoperstavljenostjo. Bolje ju razumemo skozi zoperstavljenost, ki ne proizvede objektivne določitve, saj njena slaba raba logične negacije ni konstituirana kot realna zoperstavljenost. Dialektično in realno zoperstavljenost lahko razločimo kot slabo in dobro rabo negacije. Prva (dialektična zoperstavljenost) predstavlja neuspeh druge, toda skozi reflektiranje tega neuspeha so pogoji uspeha – namreč kako stopnja intenzivnosti neke realnosti spravi v igro zelo specifično negacijo – bolje razumljeni kot če bi bili neposredno naslovljeni. Z drugimi besedami, analitiko in transcendentalno dialektiko je nujno brati skupaj, da bi dojeli pomembnost problematike negativnega pri Kantu. Teorija negacije priskrbi kontrapunkt med njima.

Med dvema oblikama negacije – realno in dialektično zoperstavljenostjo – in formami negacije iz Kantove »tabele nič« (ki je negativna verzija tabele kategorij), obstaja stroga korelacija. Ta tekst, ki ga najdemo natanko na točki artikulacije med analitiko in dialektiko, predstavlja štiri oblike »nič«.<sup>6</sup> »Nič« je lahko najprej prazen pojem, t. j. pojem brez predmeta (*ens rationis*); lahko je tudi »prazen predmet pojma«, ki je kljub temu dobro formuliran iz transcendentalnega vidika – ta nič natančno ustreza realni zoperstavljenosti, t. j. negaciji v kategoriji kvalitete (*nihil privativum*). »Nič« je lahko tudi prazen zor, to je zor brez predmeta, saj sam zor ne zadostuje za tvorbo predmeta (*ens imaginarium*). Končno lahko »nič« označuje predmet, ki je prazen, v kolikor je brez pojma, t. j., ko protislovje odpravi samo identiteto pojma (*nihil negativum*). Ta nekoliko hitra predstavitev koherentnosti transcendentalne doktrine ničča že naznačuje dejstvo, da nimamo opraviti z zgolj lokalno zadevo, saj so relacije med zmožnostmi, ki konstituirajo objektivnost, opisane natanko v terminih negacije. Prava konstitucija predmeta lahko spodleti na različne načine, saj obstaja več načinov, na

<sup>6</sup> Cf. A290/B346–A292/B349; *ibid.*, str. 113–114.

katere so lahko zor, razum, upodobitvena moč in um slabo artikulirani. Tabela niča pokaže, da je vprašanje negacije identično s transcendentalno filozofijo samo. V nadaljevanju bomo posebej pozorni na točko, kjer nam kontrapunkt dialektične in realne zoperstavljenosti omogoči dojeti artikulacijo med dialektiko in analitiko v ekonomiji *Kritike čistega uma*.

Eden od rezultatov te filozofije negacije je končno ta, da za Kanta ta filozofija nima ontološke pomembnosti ali dosega. Negacija ni nikoli povezana z ne-bitjo. Eden od učinkov transcendentalne filozofije – in morda eno od njenih načel – je, da preprečuje jeziku, da bi kakorkoli zgrabil bit, ali celo da preprečuje vsako neposredno povezavo med bitjo in jezikom. V svoji transcendentalni moči – moči, ki je konstitutivna za nek aspekt realnosti – negacija nikoli ne vzame v obzir kakršnekoli predpostavljene ne-biti. Ko ji je pripisana prezenca, lahko ne-bit ustreza edino slabi ali napačni rabi logične negacije. V sedmi sekciji poglavja o antinomiji čistega uma Kant »dialektični zoperstavljenosti« jasno pravi *flatus vocis*.

Kantovo pojmovanje negativnega torej ne predvidi heglovske onto-logije protislovja, temveč njeno pertinenco vnaprej suspendira. Nadalje, negacija kot realna zoperstavljenost implicira oddaljitev od heideggerjanske ideje gube med Bitjo in bitjem, katerega instrument bi bila negacija.

## I. Zgodovinska predstavitev

Pravkar sem poudarila sistematično dimenzijo Kantove doktrine negacije – predstavimo pa jo lahko tudi zgodovinsko. Kakšna sta pomembnost in domet »Poskusa uvedbe pojma negativnih velikosti v filozofijo«<sup>7</sup> (1763)? V kakšnem smislu so teme, ki jih razvija to delo, kasneje ne zanikane, ampak, nasprotno, na novo razvite v kritični arhitekturi iz leta 1781? Spis o negativnih velikostih poskuša definirati nov tip negacije in, posledično, ovrednotiti njeno pomembnost za filozofijo. Izhajajoč iz primera iz fizike Kant trdi, da so sile v realni zoperstavljenosti, ko delovanje ene od teh sil modificira ne bistveno realnost druge, ampak le njen učinek. Ko na primer čoln prepotuje 30 milj od vzhoda proti zahodu, potem pa isto razdaljo od zahoda proti vzhodu, razum določi algebraično vsoto prepotovane razdalje z »= 0«. Toda ta znak ne označuje ne protislovja ne ne-biti. Čoln je vsekakor opravil potovanje, v katerem je bil podvržen silam, ki so nanj učinko-

<sup>7</sup> Immanuel Kant: »Poskus uvedbe pojma negativnih velikosti v filozofijo«, prev. Samo Tomšič, v: *Kantovi predkritični spisi*, v pripravi, Založba ZRC, Ljubljana 2009.

vale iz različnih smeri. Misel zabeleži realnost tega dejanja z »o«. Poudariti pa moramo dejstvo, da se temu primeru takoj pridruži še drugi. Ta dodatni primer pokaže, da Kanta ne zanima le konstituiranje znanosti o naravi, ampak tudi razumevanje, kako oblikujemo dojemanje realnosti. Dolg je torej lahko negativni kredit, vendar je tudi kredit lahko negativni dolg, kakorkoli nam je ljubše. Kombinacija teh velikosti določa realnost mojega premoženja, četudi je včasih rezultat te kombinacije »o«.

Ko razlikuje realno opozicijo od zgolj logične opozicije, Kant predvsem nadaljuje kritiko silogistične logike, s katero je začel prejšnje leto, 1762, v »Lažno dlakocepstvo štirih silogističnih figur«.<sup>8</sup> Gotovo se zaveda svoje izvirnosti, saj se je pred Kantom logika ukvarjala le s formalno opozicijo, t. j. s protislovjem. V skladu s tradicijo lahko hkratno pripisovanje in zanikanje nečesa o neki stvari znaša le nič, neko nerepresentabilno, ki mu tradicija pravi *nihil negativum*. Telo se me more hkrati gibati in biti pri miru. Toda realna opozicija lahko poveže predikate neke stvari skupaj na drugačen način kot protislovje. Postavitev enega člana še vedno odpravi to, kar je postavil drugi člen, vendar v tem primeru rezultat ni nič, temveč nekaj, nekaj kar lahko mislimo (*cogitabile*). Glavni primer tega je gonilna sila, ki je lahko na telesu delujoča v več smereh naenkrat. V tem primeru se sile sestavljajo in s tem določijo gibanje, a pri tem ne odpravijo druga drugo na način, da bi predikat, postavljen kot resničen, izločil nasprotni predikat in s tem samo stvar, katere predikata sta bila. Če je velikost delujočih sil v nasprotnih smereh enaka, je rezultat mirovanje, kar je nekaj reprezentabilnega. Kant temu pravi prava opozicija, resnična opozicija. Kant ima od začetka v mislih dva cilja. Prvič, pokazati želi, kako je misel lahko konsistentna. V realni opoziciji je sestava sil reprezentabilna, medtem ko protislovje povsem onespособi misel. Drugič, govoriti o reprezentabilnem rezultatu pomeni, da je bilo dejansko gibanje določeno skozi posredništvo misli. Tu je Kantov besednjak zelo specifičen in uporablja tri različne termine v zaporedju: *reale Entgegensetzung*, *reale Repugnanz* in *realer Widerstreit*. Zadnji termin, *realer Widerstreit*, direktno odgovarja *Widerspruch* protislovja in mu ustreza.

Zakaj Kant kombinaciji teh gibanj oz. premestitev pravi »realna zoperstavljenost«? Zaradi dveh povezanih razlogov: po eni strani želi pokazati, da sta dve sili na istem nivoju realnosti – ni tako, da bi bila ena od njiju na sebi metafizično pozitivna, medtem ko bi bila druga negativna. *Ad libitum* lahko obračamo pozi-

<sup>8</sup> V prevodu S. Tomšiča bo Kantovo besedilo izšlo v *Kantovi predkritični spisi*, op. cit.

tivnost in negativnost teh zoperstavljenih sil, saj je rezultat kombinacija njunih učinkov: »Zlahka uvidimo, da je ta ničla relativni nič; ni namreč samo posledica, tako kot v zadnjem primeru ni neki kapital in v prejšnjem neko gibanje« [»Pokusna uvedba pojma negativnih velikosti v filozofijo«]. Prav zato realna zoperstavljenost ni protislovje, ki bi zatrla bit s tem, da bi jo pretvorilo v nič. Po drugi strani, pravi Kant, »pri odpravi skozi protislovje sploh ni ničesar. *Nihil negativum* potemtakem ne moremo izraziti z ničlo = 0, saj slednja ne vsebuje nobenega protislovja. Lahko si zamislimo, da nekega gibanja ni, nikakor pa si ne moremo zamisliti, da bi gibanje hkrati bilo in ne bi bilo.«<sup>9</sup> Z zoperstavitvijo privacije protislovju in s skovanjem pojma realne zoperstavljenosti ali »*Realrepugnanz*« ali realne opozicije (*reale Entgegensetzung*), Kant vztraja predvsem pri dejstvu, da je privativna sila prav tako pozitivna. V tem smislu je tako realna kot sila, ki se ji reče pozitivna. Vztraja tudi pri dejstvu, da je kombinacija teh zoperstavljenih sil »nekaj«, kot pravi. Z drugimi besedami, algebraična formulacija te zoperstavljenosti je način določitve realnosti kot take.

Toda če samo to lahko utemelji Kantovo vpeljavo novega logičnega termina (»realna zoperstavljenost«), ne bi mogli upravičiti Kantovega privilegiranja tistih primerov, v katerih se nasprotni sile odpravijo. Zakaj ne citira primerov, v katerih bi se zgodilo naslednje:  $+15 - 30 = -15$  [plus petnajst in minus trideset milj je enako negativnih oz. minus petnajst] milj, če se držimo primera s čolnom? Minus petnajst milj je dejansko tudi negativna velikost. Toda primer »0« poudarja lastnost, ki jo Kant še ne razloži, ki pa bo imela velik pomen za kasnejši razvoj njegove filozofije. Ko algebrik napiše »=0« in s tem določi prej realnost kakor ne-bit stanja stvari, je misel videna kot razločena od tega, kar nam dopusti dojeti. Kot primer negativne velikosti je nič zgolj *za* misel in *od* misli. Zahvaljujoč pobudi misli lahko ta zajame to, čemur Kant še ne pravi »fenomen«: fenomen, ki ga misel konstituira, a je vendarle različen od nje. Ali Kant v svoji teoriji negativnih velikosti ne privilegira »0« zato, ker ta dopušča začetno distinkcijo med mislijo in tem, kar ta dojema kot realno? Teorija tako imenovane realne zoperstavljenosti bi bila tako prvi način dojetja tega, čemur bo Kant kasneje rekel empirični realizem – in to dolgo pred definicijo transcendentalnega idealizma časa in prostora.

94

Transcendentalno leta 1763 še ni bilo izumljeno, toda razlika med delovanjem razuma in tem, kar ta dojema in naredi za spoznano, je že postavljena zaradi ko-

---

<sup>9</sup> *Ibid.*

relacije med to ničlo, ki jo dojemata razum, in zorom, ki je s tem določen kot zor realnega predmeta. Pomislimo na drugo analogijo izkustva iz *Kritike čistega uma* v luči »o« realne zoperstavljenosti. V tej analogiji Kant vzpostavi realnost predmeta v prostoru s primerjavo časovnega značaja znanega predmeta in časovnega značaja subjektivne sinteze, ki oblikuje vednost o teh predmetih. V zaznavanju hiše lahko deluje sukcesivna sinteza, ki prehaja od ene točke k drugi, indiferentno v eni ali drugi smeri: od spodaj navzgor ali od zgoraj navzdol, od leve proti desni ali od desne proti levi. Ko pa zaznavam čoln, subjektivna sinteza sicer ohrani isti sukcesivni značaj kot prej, toda narava tega, kar je zaznavano in vedeno, preprečuje vsako zaobrnitev sukcesivne narave gibanja v predmetu. Kant to analizo zaključí z razlikovanjem med subjektivno analizo in predmetom, katerega zor sinteza naredi za realnega. Kant ima razliko med časovnim značajem sinteze in časovnim značajem samega predmeta za dokaz realnosti fenomena. Zdi se nam, da je Kant razliko med delovanjem razuma in predmetom, katerega realnost ta strukturira, sprva dojel na podlagi »o« negativnih velikosti. Zakaj je bilo potem vprašanje negacije, ki je omogočilo odkritje transcendentnega, naknadno prikazano kot sekundarno, ne toliko za Kantov sistem kot za predstavitev vprašanja predmeta? Na to vprašanje še ne moremo odgovoriti, jasno pa je, da je bilo vprašanje predmeta – v transcendentnem smislu – sprva formulirano na terenu negativnih velikosti.

Od leta 1763 dalje tudi negativne velikosti prispevajo k definiciji filozofije kot kritike moči uma. Kanta ne zanima ilustriranje algebraičnega pojma, katerega veljavnost je dokazala že Newtonova dinamika, ampak želi, kot jasno pove naslov spisa, uvesti negativne velikosti v samo filozofijo. Filozofijo tu dojemata kot *Weltweisheit*, modrost, ki zadeva svet. Z vztrajanjem na pozitivnem značaju privacije Kant, kot smo videli, sprva postavi denarni primer in primer iz fizike na isto ravino. Dolg je negativni kredit – celo v primeru, ko eden drugega odpravita, je njuna vsota način določitve realnosti menjave. To je prvi kritični aspekt negativnih velikosti: v vseh domenah, ki jih lahko strukturira realna zoperstavljenost, negacija določi realnost, za katero gre. Nasprotja kot so bolečina in ugodje, spoštovanje do moralnega zakona in nagnjenje k njegovi transgresiji, so kompozicije misli, pri katerih zgolj nekatere od misli prestopijo prag zavestne predstave. Druge misli niso le odsotne, temveč jih prve celo prepodijo. In kakor je nič, ki ga proizvedejo ta nasprotja, relativni nič, tako je tudi realnost, ki jo določajo, relativna glede na našo čud (*Gemüt*) ali naše predstavljanje. Čemur pravimo predstava, je torej rezultat konfliktne igre nezavednih misli, tako kot naša notranja

nprav oz. čud pridobi svojo realnost od kombinacije in kontrasta med ugodjem in bolečino. Kot bo kasneje potrdila *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* [*Antropologija v pragmatičnem oziru*], ima naša nprav kaj konsistence le zato, ker bolečino nenehno preoblikuje ugodje. Kakor v fiziki, kjer ima Kant za nepredirnost materije odbojne sile za prav tako pomembne kot privlačne sile, tako je tudi bolečina po Kantu vzpodbujevalec življenjske sile, ki jo nasprotno ugodje spreminja na način, da daje realnost naši npravi. Stanje zadovoljstva, prepuščeno samemu sebi, zunaj sleherne zoperstavitve, bi pripeljalo do smrti od oz. zaradi ugodja (*Tod vor Freude*).

Pojem realnih zoperstavljenosti pa ima še eno kritično funkcijo, v kolikor deluje kot moment ustvarjalnega skepticizma in metodičnega ateizma, ki mu Kant v transcendentalni dialektiki pravi »skeptična metoda« in je kot metoda prisotna že od leta 1763. Če je relativni nič določitev razuma, ki proizvaja vednost nekega realnega, s tem da določi njegovo stopnjo realnosti, bo vsak predmet misli, ki ne more biti dojet skozi to kategorijo, potemtakem ničen in nespoznan. Že leta 1763 Kant odrine idejo Boga, posebej v njeni leibnizevski različici. Ker je Bog popolnost, mu ne moremo pripisati realne opozicije. Bitjem in zmožnostim, ki so razločena od njega, absolutna pozitivnost božanskosti dovoljuje le dojetje absolutnega manka. Zoperstavljenost oz. nasprotje, katerega komponente bi v Bogu določile relativni nič, je nezdružljiva z idejo Boga. Posledično Kant pride do skromnega zaključka: realnost Boga ni znotraj področja tega, kar lahko vemo, vse od trenutka, ko naš razum aktivno določi to, kar si zasluži ime »realnost«. Znano je, da bo ta debata z Leibnizem in ta nemožnost mišljenja limitacije, notranje Bogu, postala snov odločilnih strani *Kritike čistega uma*. »Opomba k amfiboliji refleksijskih pojmov«<sup>10</sup> leta 1781 znova odpira temo, ki je bila formulirana že leta 1763. V tej debati proti Leibnizu ni vpoklicana le transcendentalna idealnost prostora in časa, ampak Kanta k njegovem distanciranju od Leibniza, ki ga posledično obsodi za dogmatika, vodi predvsem nezmožnost slednjega, da bi dojel relativni nič. Čeprav je bil matematik, Leibniz realni zoperstavljenosti ni znal pripisati kakršnekoli filozofske pomembnosti. Kot je opazil Kant, mu ni uspelo »vpeljati koncepta negativne velikosti v filozofijo«<sup>11</sup>.

<sup>10</sup> Cf. A268/B323–A289/B346; *Kritika čistega uma* 2/4 [Kčū], str. 100–112.

<sup>11</sup> Cf. *Ibid.*, str. 102–103.



## II. Dialektična zoperstavljenost in realna zoperstavljenost: »posredni dokaz transcendentale idealnosti pojavov«<sup>12</sup>

Logika negacije nam omogoča razumeti privilegij, ki ga Kant med tremi idejami uma pripiše ideji sveta. Četrty odsek poglavja o antinomiji čistega uma se začne s svečano zatrditvijo, da edino ideja sveta priskrbi zadostno (*genügend*) transcendentarno rešitev za probleme, ki jih zastavlja um. Razlika med iluzornimi miselnimi sklepi, ki se nanašajo na svet, in vednostjo o predmetih, danih našim zmožnostim, je zgolj razlika v stopnji. Svet je »preobsežen« predmet za vsako transcendentarno sintezo, ki napačno trdi, da ima vednost o njem. Z drugimi besedami, v razmerju do končnosti našega zora je sinteza, ki jo priskrbi naš razum predmeta za misel, premajhna, da bi lahko imeli zor sveta kot totalitete. In vendar, razlika med predmetom in svetom je spet le razlika v stopnji. Izmed idej ima le kozmološka ideja to posebnost, da je zmožna »predpostaviti predmet (*Gegenstand*) kot dan«<sup>13</sup>, kakor tudi predpostaviti empirično sintezo, potrebno za pojem tega predmeta. Seveda absolutna totalnost fenomena ni več predmet, vendar pa obstaja globoka homogenost med načinom, na katerega mislimo totalno sintezo, in načinom, na katerega dojemamo realnost predmeta v zoru.

Istega ne moremo reči za idejo duše. Brez pomena je v prostorsko-časovnem zoru predpostavljati danost predmeta, ki bi ustrezal temu, kar mislimo kot našo dušo. Isto velja za idejo Boga: v transcendentálnih pravilih našega mišljenja ni dovolj homogenosti, da bi idejo Boga predpostavili kot dano. V primeru ideje sveta pa je kljub temu, da je naše mišljenje o njem iluzorično in povzroča, da zamešamo halucinacije (*Blendwerke*) za realne predmete, iz transcendentálnega vidika zelo zanimiva bližina med sintezo, ki daje predmet, in sintezo, ki misli – in zmotno verjame, da spoznava – Svet. Ta bližina je naznačena z razliko med izrazoma »*dialektischer Widerstreit*« in »*realer Widerstreit*«. Mišljenje, ki zadeva svet, postane boj med zoperstavljenimi argumenti (*Streit*). Poleg tega transcendentálna iluzija antinomije nastane zaradi dejstva, da negacija – ki trdi, da zoperstavlja antitetične propozicije glede na štiri oblike antinomije – skicira iluzorni obstoj tega predmeta (*Objekt*) in naše predstave, ki naj bi bila svet. In vendar je naša misel prazna in se dve zoperstavljeni strani »prepirata zaradi ničesar« (*dass sie um nichts streiten*).

<sup>12</sup> *Kritik der reinen Vernunft* [KrV], B 535/A 507.

<sup>13</sup> *Ibid.*, B 507/A 479.

Ti aspekti skupaj tvorijo sistem, ki ga bom opisala v treh delih:

1. Prvič, legitimna ali nelegitimna raba negacije je neposredno povezana s konstitucijo realnosti predmetov.
2. Drugič, strukturo antinomije čistega uma tvori konflikt zoperstavljenih argumentov, ki ne konstituirajo protislovja. Če v analitiki negacija v realni zoperstavljenosti določa realnost predmeta, potem v dialektiki negaciji umanjka realnost predmeta. Temu Kant pravi dialektična zoperstavljenost. Toda bližina med iluzijami, ki zadevajo obstoj sveta, in resničnim dojetjem obstoja predmetov nastane zaradi dejstva, da je usoda obstoja realnega v obeh primerih določena z rabo negacije. Precej pred Fregejem, čeprav drugače, se je Kant zavedal, da se logika negacije in vprašanje obstoja vzajemno implicirata.
3. Končno je kontrapunkt med transcendentalno logiko »nečesa« in logiko »nič«, vzpostavljenem v *Kritiki čistega uma*, odločilna točka obrata. Kantu ne bi smeli verjeti, ko v uvodu k »Tabeli nič« pravi, da je ta tabela neobvezen dodatek, formuliran le zaradi dovršenosti sistema. Vprašanje, ki zadeva transcendentalno razliko med nekaj in nič, je vendarle sama tema poglavja o antinomiji. Antinomična zoperstavljenost nas *via negativa* uči, kaj bi zoperstavljenosti, ki določa objektivno realnost, dejansko bila. Zato ima ideja sveta prednost pred drugima dvema idejama, kot sem omenila prej. Reči, da lahko samo kozmološka ideja predpostavlja svoj predmet kot dan, pomeni, da realni zoperstavljenosti uspe določiti realnost obstoja »na samem mestu«, kjer to dialektični zoperstavljenosti ne uspe. Če je preiskava antinomičnih iluzij posreden prikaz transcendentalnega idealizma prostora in časa, je to iz naslednjega razloga: ko si vzamemo čas za razumevanje, kako umu umanjka realnost, imamo jasnejšo predstavo o moči razuma, da določi realnost predmetov. Važno je, da pri branju *Kritike čistega uma* ne ločimo analitike in dialektike, saj je neposredna predstavitev predmetov naše vednosti lahko dejansko razumljena le, ko jo soočimo s tistimi konfliktnimi diskurzivnimi situacijami, v katerih misli umanjka predmet. Uspeh razuma in neuspeh uma v sami njuni bližini osvetlita drug drugega. Prikaz več vrst negacije omogoči razlikovanje med prerekanjem o ničemer in spoznanjem nečesa.

Preberimo zato spet pozorno sedmi odsek antinomije, ki umesti in dekonstruira slabo oz. dialektično rabo negacije. Kaj je torej dialektična zoperstavljenost? Beremo: »Če dve zoperstavljeni sodbi predpostavljata nedopusten pogoj, potem kljub zoperstavljenosti med njima (ki pa ni pravo protislovje) odpadeta obe,

saj odpade pogoj, pod katerim bi ti vsaka od obeh propozicij edino lahko veljala.«<sup>14</sup>

Kant začne z uporabo primera iz formalne logike, ki zadeva končno realnost. Če nekdo izjavi, da »ima lahko vsako telo dober ali slab vonj«, še vedno obstaja tretja možnost, namreč da telo nima vonja. Možno je torej, da sta obe propoziciji napačni. Ta prvi primer opozicije zdaj primerja s protislovjem: če namesto tega rečem »telo ima dober vonj ali nima dobrega vonja«, ta protislovna opozicija vključuje vse možne primere; napačna je le prva propozicija, medtem ko njej nasprotna opozicija (»nekatera telesa nimajo dobrega vonja«) vključuje tudi tista telesa, ki nimajo vonja. Toda v prvi opoziciji je bil kontingentni pogoj, skozi katerega je dojeto telo (t. j. vonj), še vedno zunanji obema sodbama v zoperstavljeni opoziciji. S tem kontingentnim pogojem se zoperstavljenost ne sooči. Zato druga sodba ni bila nasprotna opozicija prvi. Do tukaj bi lahko mislili, da Kant brani protislovje – paradokсно, glede na vse, kar smo videli do zdaj – saj slednje zunaj sebe ne pušča nekega nezaznanega pogoja, ki bi vplival na njegovo zmožnost razločevanja nasprotnih primerov. Toda to pravzaprav ni njegov namen, kot lahko vidimo pri drugem primeru. V drugem primeru v opozicijo med dvema sodbama uvede nezaznan pogoj, toda ne kot preprost logični primer. Namesto tega je nezaznan pogoj relacija med primerom o katerem se odloča za eno od opozicij in obstojem samim, o katerem govorita obe opoziciji.

Kant zapiše: »Če rečem, da je, kar zadeva prostor, svet bodisi neskončen bodisi končen (*non est infinitus*), potem je v primeru, da je prva propozicija lažna, njena protislovna opozicija, da svet ni neskončen, gotovo resnična. S tem bi zgolj izničil neskončni svet, brez da bi postavil drug svet, torej končnega.«<sup>15</sup> Z drugimi besedami, Kant ostaja zvest temu, kar je trdil leta 1763: protislovje ne vpliva na obstoj logičnega subjekta, na katerega delujejo nekompatibilni predikati. Njegova diskriminatorna moč je zares popolna znotraj povsem formalnega področja, toda le tam. »Toda, če sem rekel, da je svet bodisi neskončen bodisi končen (neskončen), potem sta lahko obe te propoziciji napačni. S tem imam s tem svet za na sebi določenega v terminih velikosti, saj v nasprotni propoziciji ne izničim le neskončnosti, ampak z njo morda tudi celoten ločen obstoj (*Existenz*) sveta; svetu kot stvari, ki je dejansko na sebi, raje dodam določitev, kar pa bi lahko bilo

<sup>14</sup> *Ibid.*, B 531/A 503.

<sup>15</sup> *Ibid.*

prav tako napačno, če namreč svet *sploh ne bi bil dan kot stvar na sebi* in s tem tudi ne v terminih velikosti.«<sup>16</sup>

Razmisliti bi morali o pomembnosti in dosegu tega drugega primera. Samo ta primer ima transcendentni pomen – z drugimi besedami, kar Kanta tu zanima, je umestitev nelegitimne rabe zoperstavljenih opozicij. Ta raba je nelegitima zato, ker v spraševanju, če je svet končen ali neskončen, implicitno predpostavlja obstoj samega sveta, o katerem se sprašujemo, če je končen ali neskončen. Protislovje seveda ni nepravilno, saj ustrezno loči možnosti v dihotomijo, vendar ta dihotomija ne zadane obstoja tega, o čemer razpravlja. Igra negativnega v protislovju je stroga s čisto formalnega vidika, vendar iz transcendentnega vidika ni zanimiva. Toda, ko misel sooči zoperstavljenih sodb o svetu, je zanimiva celo njeno napaka – zanimiva zato, ker je z mišljenjem o velikosti priklicano vprašanje o obstoju sveta, za katerega gre v teh sodbah, čeprav tega obstoja zoperstavljeni opoziciji ne zagotavljata na zadovoljiv način. Dialektična zoperstavljenost realnost sveta implicira in napačno postavlja v igro; to je zoperstavljenost, ki je nezmožna ugoditi ali se omejiti na pogoje realne zoperstavljenosti. Ko je takšna kategorija, kot je kvantiteta, vložek v opoziciji, ima ta kategorija transcendentno funkcijo, ki zadeva relacijo med zorom in razumom. Rečemo lahko tudi, da je to vpisano v vprašanje, če ima sodba zoperstavljenosti zmožnost »dati predmet« za misel ali ne. Zato lahko proizvede iluzije obstoja, posebej, ko nobenega od predikatov ne moremo aplicirati na subjekt, kateremu so dani kot predikati. V tem primeru torej ne gre za obrambo strogosti protislovja – namesto tega pokaže, kako je transcendentno implicirano v mišljenju, v katerem negacija zoperstavi člene zoperstavljenosti, tudi ko se v tem moti. Kant zadeve zaostri s sklicevanjem na »analitične« opozicije tam, kjer transcendentna siteza ni vpletena, in na »dialektične« opozicije tam, ker ima opozicija transcendentno dimenzijo in podleže iluziji, ko skuša skozi medsebojno delovanje zoperstavljenih predikatov regulirati relacijo med mislijo in obstojem, na katerega se poskuša naslavlјati.

100

Sedaj lahko vidimo koherenco Kantove misli o »nič« v transcendentnem smislu: peti odsek poglavja o antinomiji čistega uma pokaže, da nam umestitev nelegitimne rabe negacije v zoperstavljenih sodbah omogoča razumeti, kako naša misel zmotno nič vzame za nekaj, kar lahko spoznamo. »Tabela nič« na koncu

<sup>16</sup> *Ibid.*, B 532/A 504.

analitike definira štiri načine, na katere lahko razumu, čutnosti, upodobitveni moči in umu umanjka predmet, štiri načine, na katere so te zmožnosti slabo artikulirane v opisanih transcendentálnih situacijah. Peta situacija, ki je opisana v transcendentálnih dialektiki in posebej v antinomiji, rezultira v proizvedu iluzornega obstoja v argumentacijah mišljenja. Kantova filozofija je tako povsem nov način meditacije o tem, kako dojeti razliko med ničem in nečem.

### Zaključek

Da bi prikazala pomembnost logike negacije, sem poudarila tehnično naravo nje-nega funkcioniranja v Kantovi transcendentálni filozofiji. To, čemur Kant pravi »realna« opozicija, ni le eden od načinov, na katerega mislimo nič – in za vednost tudi najproduktivnejši način, saj se izogne dialektičnim iluzijam – temveč je tudi pojem, na katerega se Kant nenehno sklicuje v predstavitvi tega, kar konstituira realnost obstoja za končna bitja. Začenši z letom 1763 je bilo čustvo obstoja mišljeno kot kombinacija bolečine in ugodja; mnogo kasneje, v predavanjih, zbranih leta 1798 pod naslovom *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, se pertinenca pojma realne zoperstavljenosti spet potrdi, kot sem pokazala prej: če čustva obstoja ne bi prebudila bolečina oz. trpljenje, bi se nemoteno ugodje končalo s smrtjo.

To ima svojo funkcijo tudi v moralni filozofiji. Ko Kant raziskuje, kako je pri človeku možno radikalno zlo, definira to zlo kot nagnjenje, ki se zoperstavi izkustvu spoštovanja. Zlo ni preprosto odsotnost dobrega. Ta tendenca, vpisana v naravo človeka, mora biti združena s pripoznanjem zakona. Izvorno zlo bi spodbijalo to pripoznanje. Izvor zla torej ne more biti pokvarjenost samega zakonodajalnega moralnega uma, saj bi to privedlo do samouničenja avtoritete samega zakona, kar je za Kanta »absolutno nemogoče«. Tu, tako kot drugod, protislovje ne more biti logični kriterij realnosti: »Dojemati samega sebe kot svobodno delujoče bitje in hkrati kot odvezanega od zakona, ki je temu primerno (od moralnega), bi pomenilo toliko, kot če bi mislili vzrok, ki učinkuje brez vseh zakonov (saj določenost z naravnimi zakoni tu zaradi svobode odpade): kar pa je protislovno.«<sup>17</sup>

Ko Kant premišlja, kaj omogoča regicid – naj bo to usmrtitev Karla I. v Angliji ali Ludvika XVI. v Franciji –, misli, da ga lahko razložimo le v terminih realne

<sup>17</sup> I. Kant, *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* [Religija v mejah golega uma], v: I. Kant, *Werkausgabe*, izd. W. Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt/Main 1974, zv. VIII, str. 683.

opozicije in ne protislovja: v tem primeru gre za realno opozicijo med pripoznanostjo suverenosti monarha, ki je inkarnacija zakona, in uporom ljudstva, ki se boji kraljevega maščevanja, če bi se ta vrnil k svojim dolžnostim. Nezamišljivo je, da bi hotelo ljudstvo z ubojem kralja postaviti smrt kot načelo vse legalnosti. Takšna želja po uničenju zakona, ki spodbija njegov princip, je nemogoča – bila bi kot samomor države. Tako lahko »razložimo okoliščine takšnega zločina [zgolj] z mehanizmom narave«<sup>18</sup>.

Končno bi se morali spomniti, da tudi Kantova filozofija estetske sodbe in izkustva sublimnega iz leta 1790 uporabi pojem privacije – t. j. realne opozicije – ko skuša razložiti aktivnost, s katero si upodobitvena moč odvzame lastno svobodo, ko poskuša predstaviti neskončno, ki ga spektakli narave ne uspejo predstaviti. Pri vseh teh primerih Kant poudarja, da pri odporu zakonu ali umu ne gre preprosto za manko, za »ne-dobro«, ki bi predhodno odpravilo pripoznanje zakona na način, na katerega nek predikat izniči nasprotni predikat. Če je volji možno pripisati zlo, je to zato, kjer je zlo zoperstavljena sila, in celo, kot pravi Kant, uporabljajoč pojem, ki ga je skoval leta 1763, realna »repugnanca«: kar je mišljeno tudi s terminom privacije. Kot vemo, Kant odbojnim silam pripiše pomembnejši status kot Newton – silam, ki so prav tako pozitivne kot privlačne sile, in to ne samo v domeni fizike.

Preostane nam še vprašanje: zakaj je bila tema realne zoperstavljenosti, ki organizira Kantovo primarno idejo, ki zadeva to, kar izkušamo kot realno, v pisanju *Kritike čistega uma* leta 1781 in 1787 ne toliko eliminirana kot relativizirana? V Kritiki je doktrina predmeta razložena »neposredno«, skozi teorijo transcendentne idealnosti prostora in časa, in ne posredno, skozi kontrast med dialektično zoperstavljenostjo, ki ji umanjka predmet, in realno zoperstavljenostjo, ki ji uspe pridobiti vednost o njem. Moja hipoteza – ki sem jo razvila v svoji knjigi *La Folie dans la raison pure*<sup>19</sup> – je, da je za Kanta vprašanje negativnih velikosti vezano na njegovo polemiko s Swedenborgom in Leibnizem in njegovim prepričanjem, da je bila med *Schwärmerei* prvega in idealizmom drugega tolikšna podobnost, da je bilo bolje redefinirati filozofijo kot znanost o mejah človeškega uma. Kar se

<sup>18</sup> I. Kant, *Metaphysik der Sitten. Erster Teil. Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre* [Metafizika nravi. Prvi del. Metafizični začetni razlogi pravnega nauka], v: I. Kant, Werkausgabe, izd. W. Weischedel, Frankfurt/Main 1974, zv. VIII, str. 441.

<sup>19</sup> Monique David-Ménard, *La folie dans la raison pure. Kant lecteur de Swedenborg*, Vrin, Pariz 1990.

tiče mere, v kateri je problematika norosti vezana na iluzije dialektičnega uma, in načina, na katerega nudi realna zoperstavljenost Kantu logični instrument za razlikovanje blodeče misli od misli, ki ve kako ubežati nevarnostim takšne brezmejnne rabe uma – te distinkcije bi tvorile temo neke druge predstavitve.

*Prevedel Rok Benčin*